

دانشگاه شهید چمران اهواز

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

گروه تاریخ

عنوان پایان نامه :

تحلیل محتوای سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی مقالات مشروطه‌شناسی

بر اساس شش جلد فهرست مقالات فارسی تألیف ایرج افشار

نگارش

محمد افسری راد

استاد راهنما

دکتر محمدرضا علم

استاد مشاور

دکتر هوشنگ جبّاری

تقدیم به استاد ایرج افشار:
به پاس هفت دهه خدمت به فرهنگ ایران زمین

سپاسگزاری

در نگارش رساله‌ی حاضر از یاری و همکاری بسیاری کسان سود بردم. دکتر محمدرضا علم و دکتر هوشنگ جباری که سمت استاد راهنما و استاد مشاور را بر عهده داشتند، همکاری‌ها و راهنمایی‌های سودمندی ارائه دادند. مدیریت کتابخانه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید چمران اهواز، خانم فروغ ساعت‌ساز و سایر همکاران این بخش، آقایان ظاهری و امیری و خانمها موسوی و اصولی و کبیری از هیچ گونه همکاری فروگزاری نکردند. خانم رجبعلی‌پور، مدیر بخش نشریات کتابخانه دانشکده ادبیات با تمام حساسیتهایی که نسبت به گنجینه‌ی غنی مجلات خود داشت، فروتنانه همه‌ی مجلاتی را که احتیاج داشتم، در اختیارم قرار داد. کپی‌برداری صدها صفحه مقاله بدون مساعدتهای خانم ستایش، مدیر بخش زیراکس دانشکده ادبیات دانشگاه شهید چمران، در زمانی اندک غیر ممکن بود. از همکاری‌ها و مهربانی‌های دکتر سید جلال هاشمی و دکتر شهرام جلیلیان کمال تشکر را دارم. دوستی با این دو، افقهای جدیدی در زندگی تحصیلی‌ام ترسیم کرد. در مراحل مختلف، راهنمایی‌ها و مشورت‌های متعدد در ساماندهی فکری من بسیار مؤثر افتاد. دکتر علی‌اصغر مصدق رشتی راهنمایی‌های سودمندی ارائه دادند و خاضعانه استفاده از کتابخانه و آرشیو مجلاتشان را به من پیشنهاد دادند. دوستی با دکتر سید عباس امام‌رودبند، پل آشنایی من با استاد ایرج افشار شد و از این بابت مدیون ایشان هستم.

ایران‌شناس بزرگ استاد **ایرج افشار** با وجود مشغله فراوان تحقیقی، هربار پذیرای بی‌تعارف تماسها و دیدارهایم بود. ساعتها گفتگو با وی و دلگرمی‌های بی‌شایبه‌اشان اراده مرا در هر چه بهتر به سرانجام رساندن پژوهش حاضر قوی‌تر می‌کرد. همچنین با فروتنی که خاص ایشان است، کتابخانه ارزشمندش را در اختیارم قرار داد و کلیه مقالات مجله «**وه‌آورد**» را که در آمریکا چاپ شده بود، با هزینه شخصی و در اسرع وقت برایم تهیه کرد. به پاسداشت این بزرگی‌ها و از آنجا که اساس این پژوهش بر یکی از ماندگارترین آثار ایشان «**فهرست مقالات فارسی**» بنیاد گرفته، این پایان‌نامه به پیشگاه ایشان تقدیم می‌شود. از کمک‌ها و همکاری‌های خانم سوسن اصیلی و جواد منیعی در کتابخانه مرکزی دانشگاه تهران و آقای داوودی در کتابخانه سازمان اسناد انقلاب اسلامی سپاس فراوان دارم. از علی رضا لطفیان که در سفرهای مکررم به تهران در بسیاری زمینه‌ها یاری‌ام کرد، تشکر می‌کنم. بدون کمک اعضا خانواده‌ام که همیشه مشوق من در امر تحصیل بوده‌اند و همسر من که با محبت تمام همه‌ی حساسیتهای مرا در مورد پایان‌نامه درک می‌کرد، نمی‌توانستم از پس این مهم بربیایم.

چکیده فارسی

نام و نام خانوادگی: افسری‌راد	نام: محمد
عنوان پایان‌نامه: تحلیل محتوای سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی مقالات مشروطه‌شناسی بر اساس شش جلد فهرست مقالات فارسی تألیف ایرج افشار	
استاد راهنما: دکتر محمدرضا علم	استاد مشاور: دکتر هوشنگ جبّاری
درجه تحصیلی: کارشناسی ارشد	رشته: تاریخ ایران دوره اسلامی
محل تحصیل: دانشگاه شهید چمران اهواز	دانشکده: ادبیات و علوم انسانی
کلیدواژه‌ها: فهرست مقالات فارسی، مقالات مشروطه‌شناسی، چکیده برداری، انقلاب مشروطیت ایران.	
<p style="text-align: right;">چکیده</p> <p>انقلاب مشروطه پدیده‌ای مهم در تاریخ تحولات ایران به شمار می‌رود. اهمیت این رخداد از آنجا مشخص می‌شود که بسیاری از محققین تاریخ ایران، مشروطه را سرآغاز عصر جدید تاریخ ایران می‌دانند. این اهمیت باعث شده است که پژوهش‌های متعددی در قالب کتاب، مقاله، رساله و غیره با محور تاریخ مشروطه صورت گیرد. تنوع، تعدد و پراکندگی این منابع امکان مطالعه و دسترسی آسان به آنها را با مشکل مواجه می‌سازد. تهیه و تدوین چکیده مقاله‌های مشروطه‌شناسی مندرج در شش جلد فهرست مقالات فارسی تألیف ایرج افشار که اساس پژوهش حاضر بر آن قرار دارد، با هدف رفع نسبی مشکلات یاد شده صورت گرفته است. همچنین در این روند جنبه‌های مختلف تاریخ مشروطه که در مقالات مشروطه‌شناسی به آنها پرداخته شده است، مورد بررسی قرار گرفته‌اند. یافته‌های این بررسی نشان می‌دهد که انقلاب مشروطه بیشتر به عنوان یک پدیده سیاسی مورد توجه محققین بوده است.</p>	

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۶-۱	مقدمه
	بخش اول: چکیده مقاله‌ها با محتوای سهم عوامل مختلف در نهضت مشروطه
۱۰-۸	فصل اول: اقدامات مشروطه خواهان در خارج از ایران
۱۳-۱۱	فصل دوم: اقلیتهای قومی و دینی در نهضت مشروطیت
۱۷-۱۴	فصل سوم: بختیاری‌ها در نهضت مشروطیت
۱۹-۱۸	فصل چهارم: تجار و انقلاب مشروطیت
۲۹-۲۰	فصل پنجم: عوامل اساسی مشروطیت
۳۴-۳۰	فصل ششم: معنی مشروطه
۴۳-۳۵	فصل هفتم: نقش روحانیت در جنبش مشروطه
	بخش دوم: چکیده مقاله‌ها با محتوای مشروطیت در مناطق مختلف ایران
۵۱-۴۵	فصل اول: آذربایجان در نهضت مشروطیت
۵۳-۵۲	فصل دوم: گیلان در نهضت مشروطیت
۶۰-۵۴	فصل سوم: مشروطیت در نواحی مختلف ایران
	بخش سوم: چکیده مقاله‌ها با محتوای نمادها و نهادهای مشروطیت
۶۴-۶۲	فصل اول: قانون اساسی

۷۲-۶۵ فصل دوم: مجالس (شورای ملی)

بخش چهارم: چکیده مقاله‌ها با محتوای انجمنها و احزاب

۷۹-۷۴ فصل اول: انجمنها و احزاب

۸۲-۸۰ فصل دوم: کمیته مجازات

۸۹-۸۳ فصل سوم: نهضت جنگل

بخش پنجم: چکیده مقاله‌ها با محتوای افراد و شخصیتها

۹۲-۹۱ فصل اول: احمد شاه قاجار

۹۴-۹۳ فصل دوم: خاندان نایب حسین کاشی

۹۸-۹۵ فصل سوم: رضاخان (شاه)

۱۰۲-۹۹ فصل چهارم: سالارالدوله

۱۰۶-۱۰۳ فصل پنجم: محمدعلی شاه قاجار

۱۰۸-۱۰۷ فصل ششم: مظفرالدین شاه قاجار

۱۱۰-۱۰۹ فصل هفتم: ناصرالملک

بخش ششم: چکیده مقاله‌ها با محتوای روابط خارجی

۱۱۵-۱۱۲ فصل اول: روابط ایران و انگلیس

۱۱۹-۱۱۶ فصل دوم: روابط ایران و روسیه (شوروی)

۱۲۵-۱۲۰ فصل سوم: قرارداد ۱۹۱۹

فصل چهارم: روابط ایران و سایر کشورها ۱۳۰-۱۲۶

بخش هفتم: چکیده مقاله‌ها با محتوای بحرانهای پس از مشروطیت

فصل اول: به توپ بستن مجلس شورای ملی ۱۳۳-۱۳۲

فصل دوم: عوامل شکست مشروطیت ۱۳۷-۱۳۴

فصل سوم: فتح تهران ۱۴۱-۱۳۸

فصل چهارم: کودتای ۱۲۹۹ ۱۴۶-۱۴۲

فصل ششم: واقعه پارک اتابک ۱۴۸-۱۴۷

فصل هفتم: واقعه قتل اتابک و (شخصیت اتابک) ۱۵۳-۱۴۹

بخش هشتم: چکیده مقاله‌ها با محتوای سایر موضوعات

فصل اول: ایران در جنگ جهانی اول ۱۶۶-۱۵۵

فصل دوم: جشن‌های سالگرد مشروطیت ۱۶۸-۱۶۷

فصل سوم: کسروی و تاریخ مشروطیت ۱۷۰-۱۶۹

فصل چهارم: وضع مالی و اقتصادی ایران ۱۷۳-۱۷۱

فصل پنجم: مقالات پراکنده ۱۸۴-۱۷۴

بخش نهم: تحلیل و بررسی چکیده مقاله‌ها

فصل اول: جدول آماری: بسامد هر مقاله بر حسب درصد ۱۸۸-۱۸۶

فصل دوم: تحلیل و بررسی ۱۹۶-۱۸۹

نتیجه گیری

۱۹۸-۲۰۱

فهرست منابع و مآخذ

۲۰۳-۲۳۸

مقدمه

بیان مسأله:

آثار و تألیفات هر دوره تاریخی را می‌توان به چند دسته تقسیم کرد. منابع متقدم، اسناد و مدارک، کتب و تحقیقات متأخر. در کنار این منابع، نگارش مقاله را نیز می‌توان به عنوان یک شیوه پژوهش مورد توجه قرارداد. امروزه اهمیت یک مقاله علمی در نزد محققین گاه از یک کتاب بسیار بیشتر می‌باشد، لذا پژوهشگران سعی دارند تا در تحقیقات خود هر چه بیشتر به محتوای مقالات مربوط به موضوع پژوهش استناد کنند. در این رابطه یکی از مسائل مهم، لزوم دسترسی به اصل مقالات مورد استفاده است. از آنجا که مقالات در زمانها و مکانهای مختلف و در مآخذ متعددی انتشار می‌یابند، امکان دسترسی و استفاده به موقع و همزمان از آنها بسیار مشکل می‌باشد. از سوی دیگر همه محققین امکانات و شرایط لازم را جهت جمع‌آوری و در اختیار گرفتن کلیه مقالات مورد نظر خود ندارند یکی از کارهایی که برای شناسایی مقالات ضروری است، فهرست‌نویسی آنها می‌باشد. یکی از مهمترین آثار در این زمینه، پژوهش ایرج افشار می‌باشد که طی چند دهه حجم عظیمی از مقالات فارسی را در ۶ جلد تحت عنوان فهرست مقالات فارسی در دسترس محققین قرار داده است. از جمله بخشهای از فهرست مقالات فارسی که بسیار مورد استفاده قرار می‌گیرد، آن دسته مقالاتی است که در ارتباط با تاریخ فهرست شده‌اند. در این میان مقالات مشروطه‌شناسی اهمیتی بسزا دارند. انقلاب مشروطه همانگونه که فصلی نوین را در تاریخ ایران رقم زده است، توجه بسیاری از محققین را به خود جلب کرده است. اهمیت درک این پدیده باعث شد تا بسیاری از محققین از طریق نگارش مقاله به بررسی ابعاد مختلف آن بپردازند. فهرست نویسی صدها مقاله در شش جلد فهرست مقالات فارسی تألیف ایرج افشار، می‌تواند گواهی بر اهمیت این دوره تاریخی باشد.

با آگاهی از اهمیت دوره مشروطه و لزوم دست‌یابی به محتوای مقاله‌های که در این زمینه به نگارش در آمده است، بنیاد این رساله بر این قرار گرفت که چکیده کلیه مقاله‌های مشروطه‌شناسی شش جلد فهرست مقالات فارسی تهیه و تدوین شود تا از این طریق یکی از مهمترین منابع مطالعاتی تاریخ مشروطیت ایران به صورت آسان تر در دسترس اهل تحقیق قرار گیرد.

سؤالات پژوهش:

سؤالاتی که پیرامون این پژوهش در ذهن نگارنده می‌باشد، بیشتر به جنبه‌های محتوایی مقاله‌های مشروطه‌شناسی نظر دارد. برخی از این سؤالات عبارتست از اینکه: کدام جنبه‌های انقلاب مشروطیت بیشتر در کانون توجه محققین مشروطه قرار داشته است؟

مشروطه از دیدگاه‌های مختلف چگونه مورد بررسی قرار گرفته و اختلاف نظرهای محققین در پرداختن به مشروطیت تا چه میزان در بازشناسی - خوب یا بد - پدیده مشروطیت سهم داشته است؟ کوتاهی و قصور کسانی که می‌توانستند با نگرارش خاطرات، ارایه اسناد و غیره در بازشناسی وقایع مشروطیت و جنبه‌های مبهم سهمی ایفاء کنند، تا چه میزان در عدم درک صحیح جریان مشروطیت مهم می‌باشد؟ جنبه‌های آسیب شناختی نهضت مشروطیت تا چه اندازه مورد توجه محققین مشروطه قرار داشته است؟ آیا دستاوردهای یک نظام مشروطه (احزاب، مجلس، حاکمیت قانون، رواج و گسترش مطبوعات آزاد و غیره) بوسیله محققین این دوره تاریخی، به اندازه کافی بررسی شده است؟

اهداف پژوهش:

هدف این رساله در وهله اول ایجاد تسهیلات در عرصه پژوهشهای مشروطه‌شناسی از این طریق جمع آوری مقاله‌های مرتبط با این دوره تاریخی می‌باشد. دسته بندی و ساماندهی مقاله‌های متعدد، با محور تاریخ مشروطه که امکان ارایه مکانیزمی صحیح برای دست یابی سریع و آسان به مقاله‌های مورد نیاز را فراهم کند، می‌تواند هدف دیگر این پژوهش باشد.

پیشینه پژوهش:

به رغم پژوهشهای متعددی که در زمینه تاریخ مشروطیت صورت گرفته، این تحقیق در نوع خود اولین اثر مستقل می‌باشد و پیش از آن هیچ پژوهشی در قالب کتاب، رساله، مقاله و غیره صورت نگرفته است. چکیده پایان نامه‌های دانشجویی کشور و چکیده‌های ایرانشناسی و غیره با وجود شباهت‌های ظاهری از آنجا که موضوع آنها با موضوع این رساله تفاوت دارد، نمی‌توانند به عنوان الگو یا مقدمه‌ای بر این رساله باشند.

روش پژوهش:

روش پژوهش این رساله روش توصیفی- تحلیلی می‌باشد. در این شیوه ابتدا چکیده کلیه مقالات مشروطه‌شناسی، مندرج در شش جلد فهرست مقالات فارسی در مجلات و نشریات مختلف تهیه و تدوین شد. در این مرحله، تحلیل یا دخل و تصرفی در متن مقالات از سوی نگارنده وارد نشده است اما در بخش دوم با رهیافتی تحلیلی موضوع و محتوای مقالات مورد بررسی قرار گرفته است.

این پژوهش از چهار قسمت تشکیل شده است. مقدمه، متن اصلی که مشتمل بر چکیده مقاله‌های مشروطه‌شناسی می‌باشد، تحلیل و بررسی کمی و کیفی چکیده مقاله‌ها و نتیجه گیری. در

قسمت مقدمه مبانی نظری پژوهش ارائه شده که در کنار آن توضیحاتی پیرامون فهرست مقالات فارسی ایرج افشار آورده شده است. در قسمت دوم چکیده مقاله‌های مشروطه‌شناسی تدوین شده است. در این بخش ارائه چکیده مقاله‌ها به دو صورت بوده است: در حالت اول تمامی چکیده‌ها براساس جلد‌های یک تا شش فهرست مقالات فارسی طبقه‌بندی شدند. در حالت دوم برای ارجاع سریع و آسان به چکیده مقاله‌های مورد علاقه، کلیه چکیده‌ها در یک فهرست موضوعی تقسیم شدند. در این فهرست موضوعی برای پدیده مشروطیت توابع - یا شاخصهایی - در نظر گرفته شد، سپس هر مقاله در ذیل تابع یا شاخص مرتبط فهرست شده است. برای نمونه هر گاه فردی بخواهد در فهرست مقالات فارسی مقاله یا مقاله‌هایی پیرامون مقدمات مشروطیت ایران بیابد، با مراجعه به این فهرست در ذیل شاخص عوامل اساسی مشروطیت ایران به آسانی و بدون اتلاف وقت می‌تواند مقاله‌های مورد نظر خود را بدست آورد. بنابراین مهمترین فایده چنین فهرستی، امکان مراجعه سریع به متن مقاله یا مقاله‌های مورد علاقه می‌باشد.

در هر چکیده مقاله دو عدد نوشته شده است. عدد چهار رقمی نمودار شماره مقاله در فهرست مقالات فارسی و عدد تک رقمی نشانگر یکی از شش جلد فهرست مقالات می‌باشد. برای نمونه ۶-۷۶۹۴ معرف مقاله به شماره ۷۶۹۴ در جلد ۶ فهرست مقالات فارسی است. آندسته از مقاله‌هایی که در دو یا سه جلد از فهرست مقالات فارسی معرفی شده‌اند، در ارائه چکیده آنها، از نخستین جلد فهرست مقالات فارسی شماره و ویژگی‌های کتابشناسی مقاله آورده شده و در موارد بعد تنها شماره مقاله و مجله مورد اشاره قید شده است. برای نمونه:

۶۲۱۹-۴: رشدیه، شمس الدین: قرارداد وثوق‌الدوله و حوادث مربوط به آن. خاطرات وحید ش ۳۹ (۱۳۵۳): ص ۳۴-۳۸ و ش ۴۰: ۲۵-۳۶

۶۸۳۱-۵: همین مقاله در: خاطرات سیاسی و تاریخی، تهران، ۱۳۶۲. ص ۱۸۵-۲۰۳

تعدادی از مقالات مشروطه مندرج در شش جلد فهرست مقالات فارسی بین یک تا سه بار تکرار شده است. این حجم کم امکان تعمیم این مقالات را در ذیل شاخص‌های ذکر شده در پایان نامه و یا هر شاخص دیگری را نمی‌دهد. بنابراین مجموعه این مقاله‌ها در یک شاخص بنام مقالات پراکنده آورده شده‌اند.

در بخش سوم پژوهش، چکیده مقاله‌های مشروطه‌شناسی مورد تحلیل و بررسی قرار گرفته‌اند. در این تحلیل نخست با یک شیوه آماری ساده میانگین سهم عددی هر مقاله در مطالعات مشروطه‌شناسی مشخص شد و سپس با تکیه بر این میزان به بررسی دیدگاه محققین مشروطه پرداخته شده است. در این تحلیل همه‌ی توابعی که چکیده مقاله‌ها ذیل آنها تقسیم بندی شدند در هشت گروه بزرگتر طبقه بندی شدند که ویژگی مشترک آنها تشابه در محتوی و موضوع می‌باشد

برای نمونه در تقسیم‌بندی اولیه مقاله‌های مشروطیت تعدادی مقاله به لحاظ محتوای در ذیل عناوینی چون روابط ایران با روسیه، روابط ایران با انگلستان، روابط ایران با سایر کشورها و قرارداد ۱۹۱۹ تقسیم بندی شدند در بخش تحلیل و تبیین مقاله‌ها، این چهار عنوان که به لحاظ محتوایی موضوع آنها روابط خارجی می‌باشد در ذیل یک متغیر بزرگتر به نام روابط خارجی ایران مورد بررسی قرار می‌گیرند. هفت گروه دیگر که به همین روش نامگذاری شده‌اند عبارتند از:

بررسی سهم عوامل مختلف در نهضت مشروطه ایران.

بحران‌ها و نابسامانیهای پس از امضای فرمان مشروطیت

افراد و شخصیتها

انجمن‌ها و احزاب

مشروطه خواهی در مناطق مختلف ایران

نمادها و نهادهای مشروطیت

سایر

توابع مرتبط با هر یک از متغیرهای فوق، در بخش تحلیل مقالات بررسی می‌شود. در این قسمت، پیرامون آخرین مورد یعنی سایر توضیح داده می‌شود. عبارت (سایر) برای آندسته از مقالات آورده شده است که به لحاظ موضوعی، قابلیت تعمیم و تلفیق با دیگر توابع مورد بررسی پژوهش را نداشتند. این توابع عبارتند از ایران در جنگ جهانی اول، جشنهای سالگرد مشروطیت، کسروی و تاریخ مشروطیت، وضع مالی و اقتصادی ایران، مقالات پراکنده. بنابراین با انتخاب عنوان (سایر) مجموعه ۵ متغیر فوق، هریک به صورت جداگانه مورد بررسی قرار می‌گیرند.

نگاهی به کتاب «فهرست مقالات فارسی»، تألیف ایرج افشار:

از آنجا که اساس این پژوهش بر شش جلد فهرست مقالات فارسی تألیف ایرج افشار بنیاد گرفته، ارایه توضیحاتی در این رابطه ضروری می‌نماید. در هر شش جلد فهرست مقالات فارسی تعداد ۶۸۹ مقاله ذیل تاریخ مشروطیت فهرست‌نویسی شده است. در جلد‌های ۱، ۲، ۴ به نام تاریخ مشروطیت، جلد ۳ قاجاریه جلد ۵ مشروطیت و پهلوی و جلد ۶ از مشروطیت تا کودتای ۱۲۹۹. در پاره‌ای اوقات به هنگام استفاده از فهرست مقالات فارسی جهت ارجاع به متن مقالات، مشکلاتی از قبیل اختصار نویسی، درج صفحات اشتباه مقاله و مجله و عدم تفکیک مقاله‌ها در مجلاتی از فهرست مقالات که تاریخ مشروطیت با یک دوره دیگر فهرست‌نویسی شده است، پیش می‌آید. در

جلدهای اول و دوم فهرست مقالات فارسی که گرد آوری آنها متعلق به سالهای دور می‌باشد¹، به علت کمبود امکانات (کمبود چاپخانه، کمبود حروف چاپ و...) سعی شد تا از شیوه اختصار نویسی استفاده شود که خود موجب مشکلاتی شده است. در مجلاتی که مقاله در ذیل دو دوره توأمان نوشته شده‌اند، تنوع موضوعی و افزایش کمی تعداد مقاله‌های نگارش یافته در سالهای پس از نگارش جلد‌های اول و دوم فهرست مقالات فارسی، مهمترین دلیل مولف در این شیوه فهرست نویسی بوده است.²

برطرف کردن اشتباهات و اشکالات موجود در مقاله‌های مشروطه‌شناسی باعث بدست آمدن نتایج سودمندی شد

۱-ارایه فهرستی صحیح و عاری از اشتباه از مقاله‌های مشروطه‌شناسی. این کار در واقع نوعی ویرایش مختصر فهرست مقالات فارسی نیز می‌باشد

۲- کاهش حجم قابل توجه مقاله‌های مشروطه‌شناسی از ۶۸۹ مقاله به ۴۸۸ مقاله

۳- مشخص شدن مقاله‌های تکراری: برخی از مقاله‌های مشروطه‌شناسی در بیش از یک جلد از فهرست مقالات فارسی معرفی شده‌اند که این به دلیل چاپ و انتشار مقاله در مجلات مختلف و یا در طول سالهای متفاوتی می‌باشد. با بررسی‌های انجام شده، این دسته از مقاله‌ها در این پژوهش تنها یک بار فهرست نویسی و چکیده برداری شده‌اند که خود در کاهش حجم مقالات بسیار تأثیر گذار بوده است.³

۱- تاریخ نگارش این مقالات تا پایان سال ۱۳۳۸ می‌باشد و گردآوری آنها در سال ۱۳۴۸ صورت گرفته است

۲- مصاحبه با ایرج افشار: تهران (۱۳۸۷/۳/۱۳)

۳- ارایه این توضیحات هیچ گاه به معنی خرده گرفتن بر پژوهش ماندگار استاد ایرج افشار نمی‌باشد. در انجام چنین پژوهشی که نتیجه چندین دهه مطالعه و بررسی می‌باشد هر گونه اشتباه، لغزش یا ایرادی کاملاً طبیعی می‌نماید. نگارنده این توضیحات را پس از آن ارایه داد که ساعت‌های متوالی با استاد افشار در این رابطه گفتگو کرده است.

بخش اول: سهم عوامل مختلف در نهضت مشروطه

فصل اول، اقدامات مشروطه خواهان در خارج از ایران

۲۹۵۱-۲: «اقدامات مشروطه خواهان ایران در فرانسه و سوییس»، *اطلاعات ماهانه*، ج ۱، ش ۱۱،

۲۰-۲۱ و ۴۳-۴۵ و ش ۱۲، ۲۷-۲۸ و ۴۳-۴۵.

«به علت اتفاقاتی که در دوره‌ی مشروطه رخ داد بسیاری از سران و رهبران مشروطه به خارج از کشور فرار کردند و عموماً در عثمانی (ترکیه)، فرانسه، انگلیس و سوییس پراکنده شدند. مخیرالسلطنه هدایت، احتشام السلطنه، دهخدا، ممتازالدوله، تقی‌زاده و... از جمله این افراد بودند. در فرانسه بیشتر مشروطه خواهان به منزل سردار اسعد بختیاری رفت و آمد داشتند و در سوییس دهخدا به یاری معاضدالسلطنه پیرنیا انتشار مجدد صور اسرافیل را آغاز کردند که پس از سه شماره متوقف شد.»

کلیدواژه‌ها: مشروطه خواهان خارج از کشور، پاریس، سوییس، صور اسرافیل

۳۰۰۵-۲: و، «گوشه‌ای از تاریخ مشروطه، ایرانیان مقیم استانبول»، *سالنامه سپهر*، ۱۵۹، ۲-۱۶۸

«پس از اقدام محمدعلی شاه در سرکوب مشروطه خواهان و قتل و تبعید آنها، تنها تبریز در برابر زورگوئیهای وی سر فرود نیاورد. همزمان با مقاومت تبریز ایرانیان مقیم استانبول با تشکیل انجمن سعادت کمکهای مادی و معنوی بی‌شماری به آزادی خواهان کردند و حتی رابط آنها و علما نجف بودند. جمع آوری کمکهای مادی برای آزادیخواهان، اعتراض بر علیه اقدامات محمدعلی شاه، فشار بر رجال سیاسی ایران برای کناره گیری از محمدعلی شاه و نشر روزنامه از دیگر اقدامات انجمن سعادت بود. پس از انجمن سعادت انجمن خیریه ایرانیان استانبول تأسیس شد و فعالیت خود را در حمایت از مشروطیت آغاز کرد.»

کلیدواژه‌ها: تبریز، استانبول، انجمن سعادت، انجمن خیریه‌ی ایرانیان

۶۱۷۶-۴: تقی‌زاده، سیدحسین، «از یادداشتهای تقی‌زاده درباره‌ی وقایع مشروطیت»، *یغما*، ۲۵،

۱۳۵۱، ۱-۷.

«مقاله خاطراتی از تقی‌زاده درباره‌ی مسافرت وی به همراه معاضدالسلطنه، دهخدا، امیر حشمت نیساری و سیدعبدالرزاق خان از تهران به اروپا می‌باشد. آنها از طریق انزلی عازم باکو شده و با کمک مادی انجمن خیریه ایرانیان عازم پاریس شدند. در منطقه تمیرخان شوره، چند روز

میهمان طالب اف بودند و سپس با پولی که علی زاده (یکی از ایرانیان مقیم قفقاز) به آنها داده بود، عازم وین شدند و از این شهر به پاریس رفتند. در بین راه، محمدعلی خان تبریزی (تربیت) میرزا علی محمد خان تربیت و میرزا رضاخان تربیت و حسین آقا پرویز به تقی زاده ملحق شدند».

کلیدواژه‌ها: تقی زاده، اروپا، انجمن خیریه‌ی ایرانیان، قفقاز

۶۱۹۲-۴: جمالزاده، محمدعلی، «تواریخی مربوط به کمیته‌ی برلین»، مقالات تقی زاده، ۱۳۵۵، ۵.

۱۸۱-۱۸۳.

«این تواریخ گزارشهایی است که برای تقی زاده در ایام اقامت در برلین تهیه می شد. شرح برخی از این تواریخ در ذیل آورده می شود. تخلیه کرمانشاه ۱۸ ربیع الثانی. رسیدن ماژور محمد تقی خان (سلطان زاده) به برلین، دوشنبه ۲ ژوئیه ۱۹۱۷. حمید خان سیاح، نظام الدین پسر حاج امام جمعه خوئی و داود خان مشیرالدوله در ۱۹ نوامبر ۱۹۱۷ وارد برلن شدند. میرزا ابراهیم خان، میرزا حسین خان، میرزا مصطفی خان، آقای احمدزاده، ابوالحسن خان، غلامعلی خان و ابوالقاسم خان از دیگر افرادی هستند که در تواریخ مختلف به برلین وارد شدند».

کلیدواژه‌ها: تقی زاده، برلین، حمید خان سیاح، داود خان مشیرالدوله

۶۱۹۳-۴: جمالزاده، سیدمحمدعلی، «خاطرات واقعه شوم بین راه بغداد و حلب»، وحید، ۱۴،

۱۳۵۵، ۶۷۵-۶۸۰ و ۸۳۱-۸۳۶.

«هدف از این مسافرت انجام مأموریتی بود که از طرف کمیته ملیون ایرانی در برلن به جمالزاده محول شده بود. در حرکت از بغداد حاجی محمد باقر کاشانی با جمالزاده همسفر شد. در بیابانهای اطراف حلب، جمالزاده تنها رها شد و وقتی توانست خود را به سایر مسافریین برساند دریافت که تنها گذاشتن او به تحریک حاجی محمد باقر بود. جمالزاده سپس او را رها کرد و در برلن این اتفاق را به تقی زاده گزارش داد. وقتی حاج محمد باقر به برلن رسید کمیته ملیون ایرانی وی را نپذیرفت و مدتی بعد دولت آلمان او را به جرم جاسوسی دستگیر و برای اعدام به سوریه تبعید کرد».

کلیدواژه‌ها: کمیته ملیون ایرانی، برلن، جمالزاده، تقی زاده، حاج محمد باقر کاشانی

۶۱۰۴-۵: پیرنیا، حسین، «گوشه‌ای از تاریخ زندگی اجتماعی و سیاسی ایرانیان بادکوبه»، آینده، ۱۰،

۱۳۶۳، ۵۶۵-۵۷۵.

«معاذالسلطنه پیرنیا در اواخر سال ۱۹۰۴ به قنصلگری ایران در بادکوبه منصوب شد و تا اوایل سال ۱۹۰۶ در آن سمت باقی ماند. وی در این دوران علاوه بر امور کنسولی، به فعالیتهایی از قبیل ارتباط با کارگران ایرانی مقیم بادکوبه، تأسیس انجمن خیریه‌ی ایرانیان، تأسیس مدرسه اتحاد ایرانیان پرداخت».

کلیدواژه‌ها: معاذالسلطنه، بادکوبه، انجمن خیریه‌ی ایرانیان، مدرسه اتحاد ایرانیان

۶۸۱۴-۵: جودکی، حجت‌الله، «انجمن سعادت ایرانیان»، نامه فرهنگ، ۲، ش ۲/۱، ۱۳۷۰، ۱۱۸-۱۲۰
«بعد از به توپ بستن مجلس توسط محمدعلی شاه، مشروطه خواهان ایران در خارج از کشور حداقل چهار گروه و دسته را تشکیل دادند: ۱- انجمن اخوت ایرانیان بغداد. ۲- کمیته آزادی خواهان قفقاز. ۳- کمیته اتحاد و ترقی ایرانیان پاریس. ۴- انجمن سعادت ایرانیان استانبول. اینکه چه کسانی برای نخستین بار انجمن سعادت را تشکیل دادند به درستی معلوم نیست. اما کسروی از روی حدس و گمان تشکیل این انجمن را به بازرگانان آذربایجان مقیم استانبول نسبت می‌دهد. این انجمن در عمر دو ساله‌ی خود اقداماتی از قبیل نشر روزنامه سروش، رابطه با کمیته اتحاد و ترقی و جلب حمایت علما عتبات از مشروطیت را انجام داد».

کلیدواژه‌ها: به توپ بستن مجلس، مشروطه خواهان، انجمن سعادت، کمیته اتحاد و ترقی

۷۶۱۱-۶: علم، محمدرضا، «مبارزات مشروطه خواهان اول در عثمانی»، تاریخ معاصر ایران،

ش ۱۳۷۴، ۹، ۱۰۵-۱۱۹.

«در دوره‌ای که در تاریخ ایران از آن به عنوان استبداد صغیر یاد می‌شود بسیاری از مبارزان و مشروطه خواهان برای ادامه فعالیت خود عازم دیگر کشورها شدند. یکی از این کشورها عثمانی و شهر استانبول بود. مهمترین تشکیلاتی که ایرانیان در استانبول راه‌انداختند، انجمن سعادت بود. بارزترین جنبه فعالیتهای انجمن سعادت این بود که به عنوان رابط خبری میان تمام شهرها و کشورهای مشروطه خواهان و نمایندگان تبعیدی و فراری در آنها درگیر فعالیت بر ضد محمدعلی شاه بودند، عمل می‌کرد. همچنین تشکیل مجالس و سخنرانیها و انتشار روزنامه‌ی سروش از دیگر فعالیتهای انجمن سعادت بود».

کلیدواژه‌ها: استبداد صغیر، مشروطه خواهان، انجمن سعادت، روزنامه سروش

فصل دوم، اقلیتهای قومی و دینی در نهضت مشروطیت

۳-۳۱۰۰: مهر، فرهنگ، «سهم زرتشتیان در انقلاب مشروطه ایران»، هونخت، ج ۲۰، ش ۳، ۱۳۴۸، ۹۴-۸۷ و ۲۴-۳.

«سهم زرتشتیان در انقلاب مشروطه را می‌توان در سه جهت بررسی کرد: ۱- کمک‌های مالی. ۲- شرکت عملی در مبارزات مشروطه خواهی. ۳- محرک زرتشتیان (علل حضور زرتشتیان در انقلاب مشروطه). در مورد اول باید به اقدامات تجار زرتشتی از جمله ارباب جمشید و ارباب خسرو شاه‌جان اشاره کرد. ارباب پرویز شاه‌جان، فریدون خسرو اهرستانی معروف به گل خورشید، برخی از زرتشتیان بودند که در وقایع مشروطیت کشته شدند. اساس مذهب زرتشت که بر آزادی و اختیار است، علاقه زرتشتیان به عظمت ایران، شرایط سخت و طاقت فرسای زرتشتیان در دوران قاجاریه از جمله عوامل و محرکات زرتشتیان برای حضور در انقلاب مشروطیت بودند».

کلیدواژه‌ها: زرتشتیان، انقلاب مشروطه، ارباب جمشید، ارباب پرویز

۶۲۵۶-۴: فتحی، نصره‌الله، «پرده‌ای دیگر از مشروطه ایران»، نگین، ش ۱۳۵، مرداد ۱۳۵۵، ۴۴-۴۵.

«در تبریز سه محله ششگلان، دوچی و سرخاب در مبارزات مشروطه خواهی در مقابل سایر محلات با هم متحد شدند. اقدام رؤسای انجمن اسلامی که فتوا به غارت و قتل مسلمانان (مشروطه خواه) صادر کردند، باعث شد تا آرامنه و خارجیها به مسلمان پناه دهند و از هر طرف شهر، مسلمانان با زن و بچه به محله ارمنستان قلعه و ارمنستان لیل آباد روی آوردند؛ بطوریکه در هر خانه‌ی ارمنی پنج - شش فامیل مسلمان منزل کرده بودند. علما انجمن اسلامی در نامه‌ای به خلیفه‌ی آرامنه تهدید کردند که آرامنه پناه یافته‌گان را از خانه‌هایشان بیرون کنند ولی نپذیرفت و حتی اعلام کرد که به همراه مسلمانان در مقابل قتل و کشتارها ایستادگی خواهند کرد».

کلیدواژه‌ها: تبریز، انجمن اسلامی، آرامنه، مشروطیت

۶۷۸۰-۵: ارمجانی، یحیی، «یهودیان در دوره‌ی رضاشاه»، ره‌آورد، ش ۲۵، بهار ۱۳۶۹، ۲۷۱-۲۷۴.

«مقاله توضیحی است بر مقاله داود ادهمی در شماره ۲۴ مجله ره‌آورد که به موضوع وضعیت یهودیان در دوران رضاشاه اشاره دارد. ماجرای الاغ شیخ عبدالنبی و آزار یهودیان در تهران،

مواضع شموئیل حیمیم نماینده یهودیان در مجلس پنجم در مقابل رضاشاه، اقدام حیمیم و آقا خان حکیم در رأی دادن به خلع قاجاریه و تفویض امور کشور به رضاخان و دیدگاه این دو درباره‌ی سلسله پهلوی در این مقاله مورد بررسی قرار گرفته است.»

کلیدواژه‌ها: یهودیان، رضا شاه، شموئیل حیمیم، آقا خان حکیم، مجلس

۷۵۹۷-۶: آفاری، ژانت، «انقلاب مشروطه، نخستین گام برای مبارزه با یهودی ستیزی در ایران قرن بیستم»، *یهودیان ایرانی در تاریخ معاصر*، ۲، لوس آنجلس، مرکز تاریخ شفاهی یهودیان ایران، ۱۹۹۷، ۲۵-۵۴.

«پس از پیروزی مشروطیت با گشایش مجلس اول، عزیز الله سیمانی نماینده یهودیان بود که پس از مدتی به علت احساس تنفر و انزجار اکثریت نمایندگان نسبت به یهودیان از سمت خود استعفا داد. در بیرون مجلس و در میان انجمنها، هر گاه رهبری انجمن با ملاهای مرتجع بود یهودی ستیزی شدت می‌یافت. در مقابل جو یهودی ستیزی این دوره، یوسف پسر حیمیم موسائی، با تشکیل انجمنی در محله‌ی یهودیان تهران در نامه‌ای خطاب به نمایندگان مجلس خواستار جلب حمایت آنها از یهودیان شد. در تدوین قانون اساسی تلاش بسیار شد تا تساوی حقوقی همه اقوام ایرانی پذیرفته شود اما با مخالفت سرسخت شیخ فضل الله نوری مواجه شد.»

کلیدواژه‌ها: انقلاب مشروطیت، مجلس، یهودیان، قانون اساسی

۷۶۹۲-۶: نتصر، امنون، «نقش یهودیان در انقلاب مشروطیت»، *تروعا*، ۱، لوس آنجلس، مرکز تاریخ شفاهی یهودیان ایران، ۱۹۹۶، ۳۱-۴۰.

«از جمله یهودیانی که نامشان در مبارزات مشروطه خواهی ذکر شده حاجی داود ابراهام یعقوب پَر فروش و عزیز آشرربی حیمیم بودند. در مجلس اول عزیزالله سیمانی به نمایندگی از طرف جامعه یهود نماینده مجلس شد که پس از مدتی استعفا داد و یهودیان نیز به سید عبدالله بهبهانی برای دفاع از حقوقشان وکالت دادند. ده سال پس از مشروطیت یهودیان ایران نخستین روزنامه خود به نام شالم را در تهران منتشر ساختند.»

کلیدواژه‌ها: انقلاب مشروطیت، یهودیان، مجلس اول، روزنامه شالم

۶۱۱۸-۴: تقی‌زاده، سیدحسن، «قبض سفارشی پست خانه در موضوع ارسال مواد منفجره»، *مقالات تقی‌زاده*، ۵، ۱۳۵۵، ۱۷-۱۹.